

Kopczyński, Michał

Szlachta i państwo w XVI-XVIII wieku - model szwedzki : (na marginesie książki Jana Samuelsona, Aristokrat eller förädlad bonde? Det svenska frälsets ekonomi, politik och sociala förbindelser under tiden 1523-1611, Bibliotheca Historica Lundensis 77, Lund University Press 1993, s. 361)

Przegląd Historyczny 87/3, 643-654

1996

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Szlachta i państwo w XVI-XVIII wieku — model szwedzki

(na marginesie książki Jana Samuela, *Aristokrat eller förädlad bonde? Det svenska frälsets ekonomi, politik och sociala förbindelser under tiden 1523-1611*, Bibliotheca Historica Lundensis 77, Lund University Press 1993, s. 361).

Cechą charakterystyczną wczesnonowoczesnych struktur społecznych krajów skandynawskich był bardzo niewielki odsetek szlachty. W Danii XVII w. stanowiła ona około 0,5% populacji, w Szwecji nie przekraczała 1% mieszkańców. Fakt ten, w połączeniu z wcześniej rozwiniętym w tej ostatniej państwowym aparatem skarbowym i kontrolnym, doskonałym zachowaniem źródeł i wieloletnią tradycją badań genealogicznych, pozwala odtworzyć stan liczebny, majątkowy i powiązania rodzinne nie tylko arystokracji ale i drobnej szlachty. W dotychczasowym piśmiennictwie szwedzkim ukazały się liczne prace poświęcone genezie szlachty, jej przekształceniom w XVII w. oraz zmianie jej funkcji społecznych i politycznych w stuleciach XVII — XIX¹. Białą plamą pozostawał wiek XVI. Szczegółowo pisano o przywilejach, nadaniach z domeny królewskiej, postawach politycznych². Ukazały się też monografie charakteryzujące szlachtę fińską jako grupę społeczną oraz prace dotyczące stanu majątkowego szlachty w części szwedzkich prowincji³. Brakowało jednak całościowej charakterystyki szlachty z punktu widzenia jej podstaw materialnych, wewnętrznego uwarstwienia, oddziaływania państwa w tym zakresie. Cząstkowe studia nad poszczególnymi grupami zawodowymi (np. wojskowi) luki tej nie mogły wypełnić⁴.

¹ Zob. np. I.M. Munktel, *Gods, godsägare och landbor 1450-1520. Studier i de senmedeltida frälsegodsens funktion*, Göteborg 1982; I. Elmroth, *För kung och fosterland. Studier i den svenska adels demografi och offentliga funktioner 1600-1900*, Lund 1981; P.E. Fahlbäck, *Sveriges adel. Statistisk undersökning öfver de å riddarhuset introducerade ätterna*, Göteborg 1898; K. Ågren, *Breadwinners and dependents. An economic crisis during the 1600s?*, [w:] *Aristocrats, farmers, proletarians*, wyd. K. Ågren i inni, Uppsala 1973; S. Carlsson, *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700-1865. Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning*, Lund 1973. O Danii zob. fundamentalne S.A. Hansen, *Adelsvaeldens grundlag*, København 1964.

² S. Jägerskiöld, *Adelsprivilegier i Sverige och Danmark*, „Historisk Tidskrift”, 1934; S.A. Nilsson, *Kampen om de adliga privilegierna 1526-1594*, Lund 1952; tenże, *Krona och frälse i Sverige 1523-1594*, Lund 1947; K. Strömberg-Bäck, *Lagen, rätten, läran*, Lund 1963; tenże, *Kalmare stadgor 1587*, Umeå 1989.

³ E. Anthoni, *Finlands medeltida frälse och 1500-tals adel*, Helsingfors 1970; O. Ferm, *De högadliga godsens i Sverige vid 1500-talets mitt: geografisk uppbyggnad, räntestruktur, godsdrift och hushållning*, Stockholm 1990; J.A. Almqvist, *Frälsegodsens i Sverige under storhetstiden*, t. I-IV, Stockholm 1931-1976.

⁴ O oficerach pisali m.in.: G. Artéus, *Till militärstatens förhistoria. Krig, profesjonalisering och social förändring under Vasasönernas regering*, Stockholm 1986; S.A. Nilsson, *På väg mot militärstaten. Krigsbefällets etablering i den äldre Vasatidens Sverige*, Uppsala 1989.

Próba stworzenia całościowego portretu stanu jest praca Jana Samuelsona. Książka dzieli się na trzy części. W pierwszej, poświęconej elicie, autor bada zróżnicowanie majątkowe, wyodrębnia elitę polityczną i społeczną. W części drugiej zajmuje się szlachtą drobną, analizując przypadki utraty szlachectwa i drogi wejścia do stanu. W części trzeciej śledzi trudno uchwytnie i dotąd niemal zupełnie nie badane związki klientalne. Ukazanie się tej bardzo wartościowej pracy pozwala naszkicować pełniejszy obraz anatomii szwedzkiego stanu szlacheckiego w erze nowożytnej.

Jak wspomnieliśmy powyżej, szlachta szwedzka była nieliczna. W jej skład w XVI w. wchodziło 500-550 dorosłych mężczyzn. Dodając do tego przypuszczalną liczbę dzieci oraz kobiet dochodzimy do liczby maksymalnej na poziomie 3 000-4 000 osób, co stanowi 0,4-0,6% liczącej ok. 750 000 osób ludności Szwecji. Nie równomierne było rozsiadlenie szlachty. W samej Szwecji na podstawie popisów wojskowych doliczyć się można ok. 280-300 posiadaczy ziemi wolnej od podatków (*frälsejord*) osiadłych w południowej i środkowo-zachodniej części kraju. W Finlandii zamieszkiwało dalszych 200-240 posiadaczy ziemi szlacheckiej, przy czym była to niemal wyłącznie szlachta uboga, skupiona w południowo-zachodniej części kraju. Pozostałe regiony były szlachty pozbawione. Na marginesie zauważmy, że autorowi udało się ustalić, iż w całym badanym okresie na ok. 2 000 mężczyzn, którzy osiągnęli wiek dorosły, 170 zginęło śmiercią gwałtowną (egzekucje, wojny i tragiczne wypadki). Szlachtę fińską szczególnie ciężko dotknął konflikt o koronę między Zygmuntem a Karolem Sudermańskim. W latach 1590-1611 jej ofiarami (głównie w wyniku egzekucji) padło ponad 50 osób, a więc 20% całej fińskiej szlachty.

Daleko idące zmiany liczebności stanu szlacheckiego, przede wszystkim za sprawą masowych nobilitacji, przyniósł wiek XVII — era wielkości Szwecji (zob. tabela 1).

Tabela 1. Liczebność szlachty szwedzkiej 1600-1895 (dorośli mężczyźni)

rok	liczba osób	dawna szlachta	nowa szlachta*
1600	450	450	—
1650	1000	500	500
1700	2500	550	1950
1750	3000	2450	550
1800	3600	2900	700
1850	3600	2900	700
1895	4000	3200	800

* nowa szlachta — rodziny nobilitowane po r. 1600.

Źródło: I. Elmroth, *För kung och fosterland*, s. 42

Masowe nobilitacje doprowadziły do tego, że dawna szlachta w połowie XVII stulecia, a więc w okresie dominacji tendencji oligarchicznych w ustroju Szwecji, stanowiła tylko 50% stanu, a w początku panowania Karola XII zaledwie 20%. Największe nasilenie nobilitacji nastąpiło od czasu zaangażowania się Szwecji w wojnę trzydziestoletnią. Liczba nobilitacji w latach 1630-1639 wzrosła dwudziestokrotnie w stosunku do dekad 1600-1619: z 11 do 243, by w latach 1660-1679 ustabilizować się na poziomie ok. 170 na dekadę. Wprowadzenie absolutyz-

mu w 1680 r. powiększyło liczbę nobilitowanych do ponad 200 na dekadę, a w okresie 1700-1729 do stanu weszło dalszych 559 rodzin. W wieku XVIII, w efekcie licznych dyskusji nad nowymi nobilitacjami, przeciętna liczba wprowadzanych do stanu wahała się między 20 a 140 rodami na okres dziesięcioletni⁵. Ogromny wpływ nowych ludzi w szeregi szlachty spowodowany był rozbudową armii i administracji państwowej. Nie bez znaczenia były ogromne straty wśród korpusu oficerskiego. Największą hekatombę w tej grupie spowodowała wielka wojna północna, w czasie której zginęło ponad 1 000 szlacheckich oficerów⁶. Nobilitacje miały masowy charakter także dlatego, że na mocy przywilejów wymuszonych przez szlachtę na Janie II¹ w 1569 r., zagwarantowano jej monopol obsadzania większości urzędów. Monopol ten trwał przez całą erę wielkości i znalazł potwierdzenie w wydanych w 1719 r. nowych przywilejach. W 1723 r. w wyniku dyskusji w Riksdagu zgodzono się na modyfikację tej zasady. Najwyższe urzędy (członkowie Rady Państwa, prezydenci kolegiów, wojewodowie — *landshövdingar*) pozostały wyłącznością szlachty, podczas gdy reszta nominacji miała być rozdawana bez względu na pochodzenie⁷.

Typowa kariera wiodąca do nobilitacji zaczynała się w XVII w. wstąpieniem do wojska bądź objęciem urzędu cywilnego. Z chwilą uzyskania stopnia majora lub podpułkownika, względnie urzędu sekretarza w centralnym urzędzie, nobilitacja następowała automatycznie. Jednocześnie w drugiej generacji aż 70-80% nowej szlachty szło w ślady starych rodzin i wybierało kariery wojskowe. Ta ogromna dysproporcja to efekt przekonania, że podstawową funkcją społeczną szlachcica jest służba w wojsku. Nic nie pomogły kasandryczne przepowiednie Oxenstiernów, że jeśli szlachecka młodzież nie będzie decydowała się na kariery urzędnicze, to do władzy powrócą ludzie podobni do rządzących w czasach Karola IX, ani wiersze Georga Stiernhielma, stawiającego uczoność i urzędniczą biegłość na równi z innymi zaletami właściwymi szlachcie⁸. Również zachowania prokreacyjne, przejawiające się w późniejszym zawieraniu małżeństw i co za tym idzie mniejszej płodności, zbliżyły drugie i następne pokolenia nowej szlachty do starych rodów⁹. W ten sposób pętla zamykała się i konieczne były nowe nobilitacje. Zauważmy, że popularności kariery wojskowej wśród szlachty nie obniżyło wprowadzenie przez Karola XI zasady, iż każdy musi rozpocząć służbę w wojsku od stopnia szeregowca. Aristokraci radzili sobie czasem w ten sposób, że służbę zaczynali za granicą, a dopiero po dojściu do stopnia pułkownika wracali do Szwecji, by objąć funkcje oficerskie¹⁰. W administracji sprawa była trudniejsza, bowiem służba w charakterze nieopłacanego kancelisty trwała w XVIII w. 8-10 lat, a potem należało jeszcze przejść wszystkie kolejne szczeble kariery.

⁵ I. Elmroth, op. cit., s. 40.

⁶ S. Carlsson, „*Många tappra drängar ha fått sitt banesår*”. *Den svenska adelns personella förluster under stora nordiska kriget*, [w:] *Bland böcker och människor*, Uddevalla 1983.

⁷ I. Elmroth, *Nyrekryteringen till de högre ämbeterna 1720-1809*, Lund 1962.

⁸ Gabriel Gustafson Oxenstierna do Axela Oxenstierny, Stockholm 1 stycznia 1636, *Axel Oxenstiernas Skrifter och Brevväxling* t. II: 3, s. 398, odpowiedź Wismar 29 marca 1636, tamże, t. I: 15, s. 331.

⁹ I. Elmroth, *Family planning as a diffusion phenomenon during l'ancien régime*, [w:] *Europe and Scandinavia: Aspects of the process of intergration in the 17th century*, wyd. G. Rystad, Lund 1983.

¹⁰ C.G. Andrae, *Karl XI's exercis reglemente. Om lydnad, likformighet och envælde*, „Saga och Sed” 1981. W armii cesarskiej służył Nils Bielke, w holenderskiej Karl Gustaf Rehnskiöld, obaj za zgodą Karola XI z zadaniem pilnej obserwacji wszelkich nowinek, zob. też P. Englund, *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*, Stockholm 1989, s. 168 nn.

Model udanej kariery urzędniczej lub wojskowej zakończonej nobilitacją zaczęła tracić aktualność w drugiej połowie XVIII stulecia. O ile w 1720 r. wśród wyższych urzędników cywilnej administracji centralnej (w kolegiach) szlachta stanowiła 79% (w tym 88% to nobilitowani w pierwszym pokoleniu), o tyle w 1809 r. proporcja ta wynosiła 28% (w tym 81% nobilitowanych w pierwszym pokoleniu)¹¹. Ograniczenie liczby nobilitacji w drugiej połowie XVIII w. nie zamknęło więc skutecznie plebejuszom dostępu do urzędów. Jednocześnie coraz większy odsetek szlachty decydował się na wybór innej kariery niż wojskowa bądź administracyjna. W grę wchodził bądź handel na niewielką skalę, bądź zarządzanie majątkiem ziemskim. W ten sposób szlachta utraciła swe pierwotne funkcje społeczne.

Zbliżonej liczebności stanu szlacheckiego w XVI i początku XVII wieku nie należy interpretować jako dowodu trwałości szlacheckich rodzin. Bliższa analiza wskazuje bowiem, że również w XVI w. miały miejsce liczne przypadki nobilitacji, względnie utraty szlachectwa. Bariera odgradzająca szlachtę od plebejuszy nie była wyraźnie zarysowana, a ciągłość najuboższych szlacheckich rodzin niewielka. Spośród 102 szlacheckich rodzin posiadających w 1562/1563 r. jedno gospodarstwo chłopskie, w następnych generacjach daje się zidentyfikować zaledwie 21. O jedynastu możemy powiedzieć, że wygasły w sposób naturalny, pozostałe natomiast po prostu zniknęły, w znacznej części zapewne rozmywając się wśród plebejów. Jest rzeczą charakterystyczną, że wśród nowej szlachty robiącej w XVII w. kariery urzędnicze rzadko spotkać można przedstawicieli dawnej szlachty drobnej, stanowiącej około 90% stanu szlacheckiego w XVI wieku. Wedle obliczeń U. Sjödella, spośród 1028 wyższych urzędników administracji mianowanych w latach 1611-1718 zaledwie 53 (5%) to członkowie tej grupy. Wśród nich 33 było wyższymi wojskowymi, którzy trafili na cywilne urzędy za zasługi w wojnie trzydziestoletniej¹².

Opadanie drobnej szlachty w szeregi plebejuszy nie było w XVI wieku zjawiskiem nowym. Największe jego nasilenie wystąpiło u schyłku XV wieku. Dotyczyło ono zresztą całej Skandynawii i wiązać je należy tyleż ze zmianą funkcji szlachty w społeczeństwie, co z niezwykle silnie działającym na północy Europy kryzysem agrarnym i spadkiem dochodów z rent¹³. Pełniejszych danych ze Szwecji brak, ale badania w skali regionalnej wykazują, że spadek liczby szlachty u schyłku średniowiecza w wyniku skupywania jej własności przez możnych był bardzo duży. W przebadanej przez L.O. Larssona części Smolandii liczba majątków szlacheckich zmalała o 75% między początkiem XV w. a rokiem 1520. Spadek liczby szlachty był wyraźny także w Finlandii, gdzie obok opadania drobnej szlachty w szeregi chłopstwa miały miejsce przypadki przechodzenia do mieszczaństwa¹⁴. Podobnie rzecz się miała w Danii, gdzie na przełomie XV i XVI w. liczba rodzin szlacheckich spadła z 416 do 251 (o 40%).

¹¹ I. Elmroth, *Nyrekryteringen*, s. 67, M. Roberts, *The age of liberty. Sweden 1719-1772*, Cambridge 1986, s. 190 nn.

¹² Chodzi o ministrów, członków Rady Państwa, wojewodów i wyższych urzędników w kolegiach. U. Sjödell, *Det gamla lögfrälsset och 1600-talsbyråkratin*, „Historisk Tidskrift” 1974; tenże, „*Infödda svenska män av ridderskapet och adeln*”. *Kring ett tema i Sveriges inre historia under 1500- och 1600-talen*, Lund 1976.

¹³ *Desertion and land colonisation in the Nordic countries c. 1300-1600*, Stockholm 1981.

¹⁴ L.O. Larsson, *Det medeltida Varend. Studier i det smålanska gränsländets historia fram till 1500-talets mitt*, Lund 1964; I.M. Munktoll, op.cit.; E. Anthoni, *Flöteskattmännen på 1500-talet*, „Historisk Tidskrift för Finland” 1960; J. Gallén, *Spårar och Silverspårar*, „Genealogiska Samfundets i Finland årsskrift”, 1957-1959.

Jednocześnie jednak liczba nobilitacji, które leżały w gestii rady a nie króla, była znikoma: 16 w latach 1510-1570. W konsekwencji liczba duńskich rodów szlacheckich stale spadała aż po kres ery rządów szlachty w 1660 r. (*adelsvaelde*). Dopiero wprowadzenie absolutyzmu zniosło bariery: w latach 1650-1699 nobilitowano 108 rodów, a w całym wieku XVIII dalszych 233¹⁵. Natężenie nobilitacji było jednak mniejsze niż w Szwecji, nawet w czasach, w których przeważała tendencja oligarchiczna.

Przynależność do stanu szlacheckiego określało w Szwecji początku XVI w. posiadanie ziemi zwolnionej od opodatkowania. Na jej posiadaczach spoczywał jednak obowiązek wystawienia na królewskie żądanie proporcjonalnej do rocznego dochodu liczby konnych (*rusttjänst*). Obowiązek ten zaczął być ściślej egzekwowany od początków rządów Wazów. Wedle rejestrów popisowych 1562/1563 r., spośród 477 szlacheckich posiadaczy ziemi aż 403 wystawiało zaledwie po jednym jeźdźcu. Wedle oszacowań Samuelsona 300 marek, granica do której posiadacz zobowiązany był do wystawiania jednego konia, odpowiadała mniej więcej rocznemu dochodowi z 30-40 gospodarstw chłopskich. Tymczasem ponad 300 szlacheckich posiadaczy dysponowało mniej jak 10 gospodarstwami chłopskimi. Dla tej właśnie grupy obowiązek konnej służby wojskowej stawał się coraz trudniejszy do uniesienia. Szczególnie ciężkie okazały się dla szlachty rewizje z czasów Gustawa Wazy (1526 i 1540) oraz Eryka XIV (1562). Stąd dość liczne przypadki utraty lub wręcz rezygnacji z posiadania ziemi na prawach szlacheckich, co było równoznaczne z utratą szlachectwa. Jeszcze w 1526 i potem 1538 r. Gustaw Waza ostrzegł szlachtę, iż ci, którzy nie stawiają się na popis, będą uznawani za plebejuszy, a ich majątki podlegać będą opodatkowaniu. Przekonała się o tym szlachta olandzka, gdzie z 36 posiadaczy po królewskiej kontroli (*räfsr*) pozostało tylko 13. Podobny los czekał w tym czasie 60 szlachciców finlandzkich. Dalszych 25 osób skazano na utratę szlachectwa w wyniku kontroli zarządzanej w 1562 r. przez Eryka XIV. Tym razem jednak faktycznie wykonano zaledwie 4 wyroki, w pozostałych przypadkach zezwolono oskarżonym w drodze łaski utrzymać swój status i czasem majątek. Skuteczność późniejszych kontroli była podobna. Bez względu jednak na to jak wiele osób utraciło szlachectwo podkreślić trzeba, że dla 40% szlachty fińskiej i około 25% szlachty szwedzkiej utrata szlachectwa była perspektywą całkiem realną.

Dopiero przywileje szlacheckie z 1569 r. wzięły w ochronę najuboższą szlachtę. Nie mogącym wywiązać się z *rusttjänst* nakazywały sprzedaż ziemi innemu szlachcicowi, ale jednocześnie pozwalały zachować szlachectwo. W ten sposób rozpoczął się proces kształtowania się dziedzicznej przynależności do stanu. Proces ten zakończył się z chwilą utworzenia izby szlacheckiej Riksdagu i powstania systemu rejestracji szlachty (1626 r.). Paradoksem jest fakt, że już w następnym dziesięcioleciu zaczęły się masowe nobilitacje, które rozsadziły stan szlachecki od wewnątrz.

Nobilitacje w XVI w. były o wiele mniej liczne niż w następnym stuleciu, jednak było ich sporo. Autor ustalił, że w okresie 1523-1610 nobilitowano 192 osoby (w XVII w. 1567 osób). Byli to przede wszystkim urzędnicy zarządu lokalnego. Wojskowych było zaledwie 32, podczas gdy w wieku XVII aż 47 % nobilitowanych to wojskowi.

¹⁵ S.A. Hansen, *Adelsvaeldens grundlag*; E. Ladewig Petersen, *Fra standssamfund til rangssamfund 1500-1700*, København 1980, s. 193; T. Dahlerup, *Lavadelns krise i dansk senmiddelalder*, „Historisk Tidsskrift” (duński) 1969-1970.

W XVI w. zwraca uwagę fakt, iż wśród 192 nobilitowanych, aż 126 miało za żony szlachcianki, względnie szlacheckich krewnych lub powinowatych. Tak w przypadku karier wojskowych jak i cywilnych, małżeństwo ze szlachcianką lub posiadanie wśród szlachty krewnych miało znaczenie zasadnicze.

Zjawisko to wiązać należy ze znaczną częstotliwością małżeństw pomiędzy drobną szlachtą a plebejuszami, głównie lokalnymi urzędnikami w służbie korony. Międzystanowe małżeństwa były zresztą zjawiskiem częstym także w XV wieku i być może wcześniej¹⁶. W okresie 1523-1611 autor doszukał się około 700 małżeństw o charakterze międzystanowym. Poza stan szlachecki wydawano przede wszystkim kobiety (624 przypadki). Partnerami szlachcianek byli najczęściej lokalni urzędnicy (94 przypadki), wojskowi (79), chłopci (52), duchowni (46) i mieszczanie (43). W sumie, przy założeniu, że generacja trwała ok. 30 lat, ziemia szlachecka znajdowała się w posiadaniu około 2 000 osób, z czego 600 weszło do stanu przez małżeństwa, 100 dalszych miało wywodzące się spoza szlachty żony, a 63 zostało nobilitowanych nie posiadając wcześniej wśród szlachty krewnych. Oznacza to, że blisko 800 osób, a więc 40% całej szlachty, powiązane było w taki czy inny sposób z plebejuszami.

Ożywione kontakty międzystanowe powodowały przepływ zwolnionej od podatków ziemi w ręce plebejuszy. Zjawisko to zwalczala zarówno korona jak i szlachta, przy czym obie strony czyniły to z innego powodu. Król Magnus Erikson w połowie XIV w. groził szlacheckim wdowom wychodzącym za plebejuszy konfiskatą majątków i utratą szlachectwa. Jednocześnie jednak Prawo Krajowe tegoż władcy zapowiadało, że plebejusz, który wszedłszy w posiadanie ziemi szlacheckiej spełni obowiązek *rusttjänst*, będzie mógł cieszyć się szlacheckim tytułem. Już jednak Gustaw Waza podkreślał, że szlachecki tytuł uzyskać można jedynie dzięki nobilitacji z rąk panującego, a wszelkie związki małżeńskie o charakterze międzystanowym zawarte bez zgody monarchy muszą pociągać za sobą utratę szlachectwa i przeniesienie dóbr do kategorii obciążonych podatkami. Podobne nakazy wydawał za jego panowania Riksdag. W praktyce jednak korona była dość liberalna. Wspomniane wyżej kontrole z czasów Eryka XIV (1562) przymykały oczy na nielegalne wślizgiwanie się do szlachty, o ile tylko spełniony był obowiązek służby konnej. Sytuacja zmieniła się w czasach Jana III. W liście do wójtów zapowiadającym kontrolę dóbr szlacheckich w 1573 r., król narzekał na liczne małżeństwa międzystanowe i jednocześnie zaznaczał, że korona traci na tym, bowiem służba wojskowa plebejuszy ustępuje wartością służbie wypełnianej przez szlachtę. Ostrze kontroli zwróciło się odtąd przeciw małżeństwom międzystanowym. Posługująca się niezwykle surową retoryką korona była jednak przekupna, co uratowało niejednego plebejusza. Odstąpienie części majątku królowi pozwalało oskarżonemu cieszyć się spokojem, a niekiedy nawet kończyło się uzyskaniem formalnej nobilitacji.

Szlachta, szczególnie Rada Państwa, domagała się ostrzejszego kursu. Obawiano się utraty kontroli nad nobilitacjami i przede wszystkim odpływu ziemi wolnej od podatków do kategorii opodatkowanej (*skattejord*) lub królewskiej (*kronojord*). Chciano więc by majątek osób wiążących się poprzez małżeństwa z plebejami był przymusowo odsprzedawany najbliższemu krewnym. Jednocześnie niektórzy z członków elity politycznej potrafili wykorzystać międzystanowe małżeństwa by powiększyć własne majątki. Przykładem Erik Joakimson Fleming (1487-1548), wydający za swych plebejskich służących szlachcianki, nad którymi sprawował opiekę, a potem zabiegający u króla o zgodę na przejęcie ich dóbr dzie-

¹⁶ E. Anthoni, *Finlands medeltida frälse*, s. 197 nn.

dzicznych. W 1622 r., po zażartej dyskusji wewnątrz stanu, szlachta złagodziła swoje stanowisko, czyniąc warunkiem zawarcia międzystanowego małżeństwa zgodę krewnych. W wieku XVII natężenie małżeństw międzystanowych nieco osłabło. W latach 1680-1689 zawarło je ok. 20% szlachty. W XVIII w. zjawisko to powróciło z całą siłą, ale nie stanowiło już wtedy takiego problemu jak w wieku XVI¹⁷.

Jak już wielokrotnie wspomniano powyżej, szlachta szwedzka była silnie zróżnicowana majątkowo. Około 10% rodów skupiało w swych rękach *gros* wszystkich dóbr i dochodów. Badania nad realiami XVII w. wykazały, że nawet najbogatsi byli silnie uzależnieni materialnie od państwa¹⁸. Obraz ten daje się z powodzeniem odnieść także do stulecia XVI.

Zestawienie listy 10 posiadaczy najwyższych dochodów wśród szlachty wskazuje, że wpływy z dzierzonych na różnych warunkach dóbr państwowych (*förläningar* oraz dziedziczne hrabstwa i baronie) wielokrotnie przekraczały dochody z dóbr dziedzicznych. I tak lider klasyfikacji z 1569 r. Per Brahe (numer 3 w hierarchii wedle dochodów z dóbr dziedzicznych) uzyskiwał z dóbr nadanych 28 600 marek rocznie, a z dziedzicznych 3771. Przewodzący najbogatszym posiadaczom dóbr dziedzicznych Gabriel Christernsson Oxenstierna znalazł się na 5 pozycji listy najbogatszych z 5470 markami z dóbr dziedzicznych i zaledwie 6100 z dóbr nadanych przez koronę. Najbardziej „uzależniony” był Pontus De la Gardie. W służbie szwedzkiej znalazł się w 1565 r. (wcześniej służył królowi Danii, ale dostał się do szwedzkiej niewoli), w 1571 r. został już baronem, w 1580 r. zięciem Jana III (po małżeństwie z nieślubną córką króla Zofią), a w 1581 r. członkiem Rady. W 1569 r. nie posiadał jeszcze dóbr dziedzicznych, ale za to z nadań uzyskiwał 5200 marek. Inny przykład to pochodzący z Francji Charles de Mornay, będący w szwedzkiej służbie od 1557 r., podsumowany w 1571 r. na kwotę 31 711 marek z nadań. Jego błyskotliwa kariera zakończyła się jednak tragicznie, bowiem de Mornay brał udział w spisku mającym na celu uwolnienie z więzienia Eryka XIV, za co zapłacił głową.

Tak hojnie rozdawane nadania trafiały jednak tylko do niewielkiej liczby szlachty i tym samym powodowały jeszcze większą polaryzację. Ogółem w 1571 r. nadania posiadało zaledwie 17% szlachty. W 1607 r. nadania miało już blisko 40%, ale spowodowane było to hojnością Karola Sudermańskiego chcącego w ten sposób przeciągnąć na swoją stronę szlachtę¹⁹. Dziesięciu liderów w klasyfikacji najbogatszych posiadaczy dóbr dziedzicznych z 1569 r., skupiało w swym ręku 64% dochodów z nadań. Reszta szlachty, szczególnie ubogiej, pozostała odcięta od dochodów z sektora publicznego. Pewnym, acz niewielkim, pocieszeniem dla tej grupy mogły być wynagrodzenia z tytułu pełnionych w służbie królewskiej funkcji (*beställningar*), które jednak były znacznie skromniejsze od dochodów z nadań i trafiały przede wszystkim w ręce osób spoza szlachty. Duże uzależnienie szlachty od państwa, a w każdym razie jej górnej warstwy, wiązać można również z panującym w XVI w. w Szwecji systemem podzielnego dziedziczenia i bilateralnego pokrewieństwa, które dopiero wówczas ustępować zaczęło miejsca systemowi

¹⁷ S. Carlsson, *Ståndssamhälle och ståndpersoner 1700-1865*, s. 182 nn.

¹⁸ Zob. np. K. Ågren, *Gods och ämbete. Sten Bielkes inkomster inför riksdagen 1680*, „Scandia” 1965.

¹⁹ S.A. Nilsson, *Förvaltning och länen i striden mellan Sigismund och hertig Karl*, [w:] *Vetenskap och omvärdering*, Göteborg 1986. O tym, że nadania te miały charakter polityczny świadczą konfiskaty z pierwszych lat rządów Gustawa Adolfa, S.A. Nilsson, *Reaktionen mot systemskiftet 1611. En linje i Gustav II Adolfs politik*, [w:] tenże, *På väg mot reduktionen*, Stockholm 1964.

patrylinearnemu. Oznaczało to, że każda zmiana generacji wiązać się musiała z rozdrabnianiem dóbr dziedzicznych, co z kolei wymuszało aktywne zabiegi o niepodzielne nadania, które w praktyce stanowiły o pozycji materialnej szlachcica.

Niezwykle symptomatyczny w tym kontekście jest fakt, że ożywiona kolonizacja, która miała miejsce w XVI w., była dziełem korony a nie szlachty, która przyrost kontrolowanej przez siebie liczby chłopskich dymów zawdzięczała nadaniom, a nie własnej działalności gospodarczej²⁰. Nie oznacza to oczywiście, że mamy do czynienia z grupą złożoną wyłącznie z żyjących z nadań i pensji utracjuszy. Badania nad gospodarką kanclerza Axela Oxenstierny, Pera Brahe i innych arystokratów wykazały, że potrafili oni znakomicie maksymalizować swe dochody, tyle tylko że działa się to głównie w dobrach nadanych przez koronę. Szczególnie dużo energii wkładano nie tyle w intensyfikację produkcji rolnej, co w próby obejścia podatków, a od połowy XVII w., wobec groźby konfiskat (redukcja), w pozyskanie drogą skupu lub wymian jak największej części ziemi tradycyjnie należącej do szlachty (*gamla frälsejord*). Wbrew głoszonej w XVII w. propagandzie i zakorzenionym pod jej wpływem poglądom historyków, szlachta nie dążyła wcale do refeudalizacji i obciążenia chłopów rentą odrobkową na folwarkach (*säteri*). Ich masowe powstawanie w XVII w. było próbą ominięcia podatków i wyrazem chęci dorównania wzorom konsumpcyjnym płynącym ze strony starej szlachty²¹.

Obok nadań i pojawiających się w XVII w. pensji (notorycznie zresztą nie wypłacanych), ważnymi źródłami dochodu stały się łupy wojenne, lichwa, a dla części, szczególnie świeżo nobilitowanej szlachty, udział w handlu na dużą skalę (miedź, żelazo, smoła). Ideał szlachcica-ziemianina propagowany w końcu XVI w. przez Pera Brahe starszego w Szwecji się nie przyjął²².

Drobniaczkowo ewidencjonowane przy użyciu dwustronnej księgowości, dochody arystokracji topiono w elitarniej konsumpcji, mającej z jednej strony wyróżnić stare rody od coraz liczniejszej nowej szlachty, a z drugiej umożliwić tej ostatniej godne znalezienie się w szeregach uprzywilejowanych. Ten swoisty wyścig, mimo iż prowadził do zadłużenia szlachty, był pochwalany tak przez koronę, jak i rządzących arystokratów, bowiem europeizował kraj i przyczyniał się do wzrostu szacunku jakim Szwecja cieszyła się w skali międzynarodowej²³. W szesnastowiecznej Finlandii wprowadzenie przez księcia Jana (późniejszego Jana III) widelca uznano za skrajny przejaw wyrafinowania (by nie rzec wręcz wyuzdania) i ulegania

---

²⁰ L.O. Larsson, *Kolonisation och bebyggelseutveckling i det svenska agrarsamhället 1500-1640*, Lund 1972, s. 173.

²¹ O Danii pisał E. Ladewig Petersen, *Conspicuous consumption: the Danish nobility of the 17th century*, [w:] *Eight International Economic History Congress, Budapest 1982 t. 2*, Budapest 1982.

²² Zob. np. E. Dunsdorfs, *The Livonian estates of Axel Oxenstierna*, Stockholm 1981; o próbach uniknięcia opodatkowania i zabezpieczenia się przed groźbą redukcji M. Revera, *Gods och gård 1654-1680. Magnus Gabriel De la Gardies godsbygdning och godsdrift i Västergötland*, Uppsala 1975; o dyskusji na temat gospodarki szlacheckiej zob. M. Kopczyński, *Państwo militarne. Z badań nad dziejami Szwecji okresu mocarstwowości*, ZH, t. LVI 1991, nr 1, s. 132 n. O roli lichwy w strukturze dochodów arystokracji zob. A. Kullberg, *Johan Gabriel Stenbock och reduktionen. Godspolitik och ekonomiförvaltning 1675-1705*, Uppsala 1973, szczególnie s. 22 i 133 nn.; P. Brahe, *Oeconomia eller Huusholdzbook för ungt adelsfolck*, napisane w latach 1581-1585, wydane w 1677, a współcześnie w 1920 r.

²³ P. Englund, op. cit., s. 71 nn oraz 205 nn; M. Revera, *The making of a civilized nation. Nation-building, aristocratic culture and social change*, [w:] *The age of New Sweden*, Stockholm 1988.

modzie. W sto lat później szwedzcy arystokraci i bogata szlachta stali się kolekcjonerami dzieł sztuki i bibliofilami starającymi się dorównać standardom europejskim, a swe zbiory powiększali nie tylko w drodze rabunku²⁴. W stuleciu między połową XVI i XVII w. szwedzka szlachta przeszła w przyspieszonym tempie eliassowski proces cywilizacyjny, któremu ton nadawał dwór królewski i rody arystokratyczne. Proces cywilizacyjny połączony był ściśle z procesem społecznego dyscyplinowania²⁵.

Biorąc pod uwagę silną polaryzację szlachty, nie dziwi fakt, że mimo dziejowych burz takich jak sztokholmska krwawa łaźnia 1520 r., tyrańskie rządy Eryka XIV, okrutna rozprawa z prozygmuntowską Radą w czasach Karola IX czy rządy sekretarzy w okresie niemieckim Gustawa Wazy i za Jana III, szwedzka elita arystokratyczna była nadzwyczaj stabilna.

Elitę polityczną wyodrębnia autor w sposób tradycyjny dla badań szwedzkich, uznając za jej członków osoby zasiadające w Radzie Państwa²⁶. Natomiast za kryterium przynależności do elity społecznej uznaje małżeństwa w gronie najbogatszych i najbardziej wpływowych rodzin oraz posiadanie murowanej rezydencji²⁷. Na tak zdefiniowanej podstawie wyodrębnia 17 rodzin spełniających cztery powyższe kryteria w okresie 1530-1570. W następnym przedziale czasowym, latach 1570-1611, elita ta liczyła 18 rodzin i zmieniała się w niewielkim stopniu. Z rodów całkiem nowych doszedł jedynie De la Gardie, bowiem pozostałych sześć nowych rodów już wcześniej plasowało się w elicie politycznej, społecznej bądź majątkowej. Co więcej, w następnym stuleciu aż po rok 1680, zmiany w ściślejszej elicie były niewielkie. Dochodzi do niej bowiem dalszych osiem rodzin, w których całkiem nowi są tylko Wranglowie. Ścisła elita umiała się więc obronić nie tylko przed napływem w jej szeregi nobilitowanych plebejuszy, ale i licznie napływających do Szwecji (głównie do wojska) cudzoziemców. Ci ostatni w drugiej połowie XVII w. stanowili większość wśród wyższych oficerów, ale do Rady Państwa wchodziłi tylko nieliczni i to na nie dłużej jak jedno pokolenie²⁸.

Większe zmiany zachodziły w hierarchii wedle dochodów. W rejestrze pospolitego ruszenia (*rustjånstränta*) z 1655 r. pojawiły się w pierwszej dziesiątce rodziny De Geer i Leijönsköld, a na dalszych pozycjach kolejne dziesięć rodzin z kręgów nowej szlachty. Zmiany o charakterze niemal rewolucyjnym spowodowały

---

²⁴ A. L o s m a n, *Carl Gustaf Wrangel och Europa. Studier i kulturförbindelser kring en 1600-talsmagnat*, Stockholm 1980; A. E l l e n i u s, *Konst och miljö, [w:] Kultur och samhälle i stormaktstidens Sverige*, Stockholm 1967 podaje liczne inne wypowiedzi podkreślające, że sztuka, a architektura w szczególności, powstaje *in honorem status nobilitatis* (Axel Oxenstierna, s. 63). Portret mieszczański nie wykazuje tendencji do upodabniania się mieszczan do szlachty.

²⁵ W tej kwestii zob. M. K o p c z y ń s k i, *Prawo czy obowiązek? Funkcje urzędów w Rzeczypospolitej i Szwecji XVII wieku*, PH, t. LXXXII, 1991, nr 3-4.

²⁶ O Radzie w XVII w. pisali m.in.: U. S j ö d e l l, *Riksråd och kungliga råd. Rådskarriären 1602-1718*, Lund 1975 oraz K. Å g r e n, *The rise and decline of an aristocracy*, „Scandinavian Journal of History”, 1976; A. M a c z a k, *Rządzący i rządzani*, Warszawa 1986, s. 178 nn.

²⁷ To ostatnie kryterium w XVII w. nie może już służyć jako wyróżnik elity społecznej, bowiem murowane rezydencje stają się regułą. Schering Rosenhane pisał: „Dom murowany jest godniejszy, cieplejszy, wygodniejszy, jest w nim więcej wygod i miejsca niż w domu drewnianym, który szybko podupada i pewnego dnia może nawet się zawalić”. Wtórował mu Claes Fleming: „nasze rezydencje muszą być tak potężne, by przynosić nam chwałę” cyt. za A. E l l e n i u s, op. cit., s. 71 i 63.

²⁸ J. C a v a l l i e, *De höga officerarna. Studier i den svenska militära hierarkien under 1600-talets senare del*, Lund 1981. O karierach emigrantów zob. też S. C a r l s s o n, *Niemiecka emigracja w Szwecji (XIII-XX w.)*, ZH, t. LIV, 1989, nr 2-3, szczególnie s. 16 nn.

wała konfiskata nadań z 1680 r. (redukcja) i proces regentów sprawujących władzę w okresie małoletniości Karola XI. Ich konsekwencje były szczególnie bolesne dla rodzin takich jak Wranglowie i przede wszystkim De la Gardie, których pozycja majątkowa zależna była od nadań. W pierwszej dziesiątce listy popisowej z 1697 r. znalazły się nowe rodziny: De Geer, Falkenberg i Wrede, a w jej bezpośrednim zapleczu dalszych kilkanaście. Jednak najbardziej pokrzywdzeni, Wranglowie i De la Gardie, już po kilku latach, dzięki dobremu małżeństwu potrafili powrócić do społecznej elity, z której zresztą po 1680 r. ani na chwilę nie wypadli²⁹.

Stabilność elity rządzącej Szwecją w XVI i XVII w. wynikała z faktu, że elity społeczna, polityczna i majątkowa tworzone były przez ten sam niewielki krąg rodzin. Tak w XVI, jak i w XVII w., aż po 1680 r., w ciągu jednej lub maksimum dwóch generacji, rodziny członków Rady Państwa wiązały się poprzez małżeństwa, czyniąc z Rady grupę skupioną wokół jednego, maksimum dwóch-trzech rodów. Wprowadzone przez Eryka XIV w 1561 r. tytuły arystokratyczne stanowiły więc tylko usankcjonowanie istniejącego już od dawna podziału na nieliczną elitę i ubogą większość. Podział ten w wieku XVII zdołał się utrzymać mimo licznych nobilitacji i szafowania tytułami (np. przez Krystynę) dzięki zdominowaniu przez arystokrację nominacji do Rady Państwa i na urzędy ministerialne oraz wspomniane już ściśle więzi pokrewieństwa między najpotężniejszymi rodzinami.

Opisując dwa światy w jakich żyła szwedzka szlachta XVI stulecia, autor stawia tezę, że wobec ogromnej polaryzacji majątkowej i prestiżowej elementem spajającym stan były powiązania nieformalne. Podziały fakcyjne odegrały istotną rolę polityczną przynajmniej w jednym przypadku — w czasie walki między Karolem Sudermańskim a Zygmuntem³⁰. Wśród szlachty fińskiej wyłoniły się wówczas dwa wyraźne stronnictwa: jedno zgrupowane wokół Claesa Fleminga i drugie wokół Karla Henrikssona Horna. Zgon tego pierwszego w 1597 r. doprowadził do dekompozycji jego stronnictwa i w konsekwencji do dość bezproblemowego podporządkowania sobie Finlandii przez Karola. Ten ostatni od wielu już lat, jako książę Sudermanlandii, konsekwentnie budował swe własne szlacheckie stronnictwo, które udzieliło mu bezgranicznego poparcia w chwili kryzysu, podobnie zresztą jak radykalne luterzańskie duchowieństwo, które Karol chronił w księstwie przed gniewem Jana III. W procesie budowy swego szlacheckiego stronnictwa Karol dążył do odcięcia szlachty od zwierzchności korony. Czynił to poprzez rozdzielanie dziedzicznych nadań bez zgody Jana III oraz szykany wobec tych przedstawicieli szlachty, którzy pozostawali lojalni w stosunku do monarchy³¹.

Swoje stronnictwa budowali również arystokraci, a ewentualna odmowa spełnienia kierowanych do nich próśb była dość trudna, bo oznaczała przyznanie się do własnej niemocy. Jak to zwykle bywa, często usługi miały charakter wzajemny. Johan Sparre, brat wicekanclerza i członka rady Erika Sparre, podczas pobytu w Polsce w 1585 r., w przelotnej miłostce spłodził nieślubne dziecko z niejaką Polettą von Zijlen. Kłopot polegał na tym, że był w tym czasie żarzący z córką Pera Brahe. Ratunkiem okazało się więc skojarzenie naprędce małżeństwa rzeczonoj panny z Erikiem Bagge, szlachcicem ze Smolandii, związanym z rodziną Spar-

²⁹ Listy te przytacza B. A s k e r, *Officerarna och det svenska samhället 1650-1700*, Uppsala 1983, s. 23 nn.

³⁰ Powiązań typu klientalnego należy, naszym zdaniem szukać także u genezy rewolt, które wybuchyły w pierwszej połowie panowania Gustawa Wazy.

³¹ O stosunkach wewnątrz dynastii i walce podjazdowej między synami Gustawa Wazy, M. K o p c z y ń s k i, *Wazowie*, [w:] *Dynastie Europy*, pod red. A. M ą c z a k a (w druku).

re. „Trzy lub cztery dymy chłopskie bądź 600 talarów”, tak oceniał koszt tej operacji Erik Sparre w liście do brata. Dodatkowo, w trzy lata po fakcie, Bagge „dzięki poparciu pewnej wysoko stojącej osoby” odzyskał dobra rodzinne skonfiskowane niegdyś jego ojcu pod zarzutem zdrady. Johan Sparre mógł z kolei ożenić się ze swą narzeczoną, a przed pretensjami krewnych Poletty chronił go królewski list żelazny wydany w 1586 r.³²

W stuleciu XVII znaczenie więzi klientalnych nie zmalało. Zmieniała się tylko sceneria. Kariery w administracji państwowej i poniekąd w wojsku w znacznym stopniu ułatwiały pozaformalne związki z najważniejszymi dygnitarzami. Klientelę przetrwania stanowili natomiast urzędnicy, niekiedy nawet uszlachceni, lecz nie posiadający dóbr ziemskich i w związku z tym bezradnie wyczekujący na wypłatę zaległych nieraz przez wiele lat wynagrodzeń³³. Różnica między sekretarzem w szwedzkiej kancelarii a litewskim drobnym szlachcicem polegała jednak na tym, że ten pierwszy przebywający w stolicy mógł próbować dotrzeć bezpośrednio do monarchy, względnie podczas sesji Riksdagu przekonać się, że w analogicznej sytuacji jak on znajduje się wielu innych członków izby szlacheckiej. Ta ostatnia okoliczność walnie przyczyniła się do obalenia rządów arystokracji i wprowadzenia absolutyzmu w wyniku głosowania podczas Riksdagu w 1680 r. Stan szlachecki rozsadzony został tym samym od wewnątrz. Klientelizm oczywiście nie zniknął i w nowych okolicznościach ani pod rządami absolutnych władców ani tym bardziej w erze wolności³⁴. Badania nad karierami urzędników administracji cywilnej w pierwszej połowie XVIII w. dowodzą, że mimo istnienia egzaminów i formalnych kryteriów oceny przy awansach, relatywnie najszybsze kariery robili potomkowie wysokich urzędników. Znajomość rzeczy i przede wszystkim ludzi okazywała się lepszą gwarancją kariery niż pochodzenie³⁵.

Podsumowując uwagi o szlachcie szwedzkiej XVI-XVIII w. podkreślić trzeba przede wszystkim fakt bardzo silnego już w XVI w. jej przemieszania z plebejzszami. Proces prawnego zamykania się stanu zakończony został dopiero w pierwszych dziesięcioleciach XVII w., ale jednocześnie masowe nobilitacje uczyniły szlachecki tytuł osiągalnym dla zdolnych poszukiwaczy kariery w wojsku i admi-

³² Przykłady analogicznych usług podaje Nekanda-Trepka, np. sprawa niejakiego Dębskiego, W. N e k a n d a - T r e p k a, *Liber generationis plebeanorum*, wyd. W. D w o r z a c z e k i inni, Wrocław 1963, cz. 1, s. 113.

³³ F. P e r s s o n, *Att leva på hoppet — om den misslyckande klienten*, „Historisk Tidskrift” 1992; tenże, *En hjälpande hand. Principiella aspekter på patronage i förhållande till nepotism och meritokrati under stromaktstiden*, „Scandia”, 1993; zob. też M. K o p c z y Ń s k i, *Max Weber, Axel Oxenstierna i szwedzcy urzędnicy XVII stulecia*, „Studia Waweliana” (w druku); tenże, *Patroni i klienci w dziejach Szwecji nowożytnej*, PH, t. LXXXI, 1990, nr 1-2; S. N o r r h e m, *Uppkomlingarna. Kanslitjänstemannen i 1600-talets Sverige och Europa*, Stockholm 1993.

³⁴ Pamiętać trzeba, że w obradach izby szlacheckiej Riksdagu mieli uczestniczyć wszyscy dorośli szlachcice. W praktyce każdy ród reprezentowany był przez jednego przedstawiciela, B. B o e t h i u s, *Svenska riddarhuset förutsättningar och tillkomst*, [w:] *Sveriges riddarhus*, Stockholm 1926, s. 76. W erze wolności (1719-1772) było to szalone obciążenie dla kas poszczególnych partii posługujących się w swym działaniu na szeroką skalę korupcją, M. M e t c a l f, *Frihetstidens riksdag (1719-1772)*, [w:] *Riksdagen genom tiderna*, Stockholm 1985, s. 124. Potencjalnych klientów wabiono też możliwościami poparcia przy awansach. W administracji centralnej takie przyspieszanie karier było trudne (choć nie niemożliwe) wobec istnienia formalnych kryteriów awansowania. Procedura ta kwitła natomiast w obrębie stanu duchownego, B. R y m a n, *Eric Benzelius d.y. En frihetstida politiker*, Motala 1979, s. 122 nn.

³⁵ I. E l m r o t h, *Nyrekryteringen*, s. 259.

nistracji. Podkreślmy jeszcze, że szlachta szwedzka właściwie nigdy nie była stanem urzędniczym. Jak przystało na państwo militarne, wybierano przede wszystkim kariery wojskowe. Nic więc dziwnego, że w tych warunkach szybko zaniknęła odrębna reprezentacja oficerów w Riksdagu. Urzędniczy charakter miała natomiast wąska elita — ministrowie i członkowie Rady, którzy monopolizowali w swych rękach decyzje polityczne. Zaznaczmy, że w XVII w. w wyższej administracji cywilnej wojskowych się prawie wcale nie spotyka (poza oczywiście zarezerwowanymi dla nich miejscami w wojennych kolegiach). Podobnie wyglądała sytuacja w administracji lokalnej, gdzie instrukcje bardzo wyraźnie rozgraniczały kompetencje administracji cywilnej i wojskowej. Fakt, iż urzędy wojewodów (*landshövdingar*) od połowy XVII stulecia pełnili często wojskowi nie zmienia tego obrazu, bowiem z chwilą objęcia urzędu ich kompetencje w sprawach wojskowych wygasły. Ten właśnie fakt różni zasadniczo model szwedzki od pruskiego i powoduje, że mimo popularności karier wojskowych, Szwecja — państwo militarne — nigdy nie zmilitaryzowała swego społeczeństwa³⁶.

Generalnie rzecz biorąc, model szwedzki dobrze ilustruje tezę o sprzężeniu zwrotnym między szlachtą a nowożytnym państwem. Wedle tego ujęcia, ustrój państwa jest wypadkową struktury społecznej szlachty, ale ta z kolei — szczególnie od XVII w. — może być przez państwo skutecznie kształtowana³⁷. Antyarystokratyczne ekscesy władców w XVI w. — krwawa łaźnia w 1520 r., zbrodnie Eryka XIV i represje Karola IX — nie zapobiegły naturalnemu procesowi oligarchizacji elity, postępującemu bez względu na to ilu nowych ludzi wprowadzano do Rady Państwa. Dopiero pogodzenie się przez monarchię z arystokracją, które miało miejsce w 1611 r., umożliwiło skuteczną modernizację i europeizację kraju na miarę mocarstwowych potrzeb³⁸. W jej następstwie konieczne stało się dopuszczenie do urzędów i stanowisk oficerskich plebejuszy. W konsekwencji, w swej walce z elitą w końcu XVII stulecia, korona uzyskała oparcie nie tylko w tradycyjnie monarchistycznych trzech niższych stanach, ale także wśród większości szlachty. Rok 1680 oznaczał przełom. Elita została wprawdzie zredukowana przez redukcję, a potem otwarta dla nowych, wypróbowanych w służbie królewskiej rodzin. W wieku XVIII natomiast, społeczna ekskluzywność szlachty została ostatecznie złamana w wyniku rozłożonego na wiele dziesięcioleci procesu utraty znaczenia przez szlachecki przywilej.

³⁶ Dyskusja w tej kwestii zob. M. K o p c z y ń s k i, *Państwo militarne*, s. 127 n.

³⁷ Zob. A. M ą c z a k, *The nobility-state relationship. Natural but complex*, [w:] *The origins of the modern state in Europe* (w druku).

³⁸ Zob. klasyczny dziś tekst chwalony przez tradycyjnych historyków, jak i nawet najbardziej przekonanych marksistów pióra C.A. H e s s l e r a, *Gustav II Adolfs konungaförsäkran*, „Scandia” 1932-1934.